

Елена Крейчова
УСТНИЯТ ПРЕВОД КАТО СПЕЦИФИЧНА
КОМУНИКАЦИЯ В ПУБЛИЧНОТО ПРОСТРАНСТВО

Elena Krejцова
INTERPRETING AS SPECIFIC ORAL
COMMUNICATION

Abstract: Interpreting is communication in which the speaker conveys information to a foreign-language audience with the help of an interpreter who serves as an intermediary. In this way, the interpreter is directly at the center of the communicative situation and is in passive contact with both the producer and the recipient of the speech. The text presents interpreting as a specific type of communication between languages and cultures that reflects the specificities of the communicative situation (decoding and encoding of oral speech). It points out the specific linguistic and non-linguistic skills that an interpreter must possess and the specificities of training future interpreters.

Keywords: interpreting, skills, interpreters.

Настоящият текст¹ представя устния превод като основен инструмент, който позволява на хора или групи, говорещи раз-

¹ Благодарности: Настоящият текст е публикуван по проект на тема „Българският език в държавните институции и в публичното пространство – кризи на общуването и общуването по време на кризи“, № на договор КП-06-Н80/11, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ на МОН, конкурс за фундаментални научни изследвания –

лични езици, да общуват, както и разглежда спецификите на този вид комуникация. Преводът е дейност, чиято същност е транслация на информация под формата на текстове, речи или съобщения от изходния език на целевия език. Преводаческата дейност традиционно е разделена на писмен и устен превод. Тези два вида дейности се различават значително помежду си, въпреки че понякога могат да се припокриват. При устния превод изходното послание се предава устно. Устният преводач трябва да го възприеме и обработи ментално в реално време и след това да го предаде устно на целевия език, като преносът на информация при превод по своята същност е пренасяне на съобщение от един езиков код на друг. Процесът на превод (както устен, така и писмен) може да бъде разделен на три фази: рецепция, транслация и продукция, при устния превод тези процеси представляват слушане – превод/пренос – говорене (срв. Hrdinová, E. M., Vilímek, V. a kol. 2008: 7). Според И. Ченкова (Šeňková 1988: 22) този комуникативен процес се състои в първа фаза от слушане и възприемане на изказването и декодиране на информацията в изходния език. След това следва декодиране на съобщението и по този начин се стига до неговия смисъл, който преводачът трябва да обработи мислено, като е необходимо да се уточни, че недобре разбиранят или неразбиранят текст не могат да бъдат преведени успешно. В следващата фаза на процеса на превод съдържанието се кодира в езика-цел, и то се предава вербално на реципиента.

Устният превод е комуникация, в която говорещият предава информация на чуждоезична аудитория с помощта на устен преводач, който служи като посредник. По този начин преводачът се намира директно в центъра на комуникативната ситуация и е в пасивен контакт както с продуцента, така и с реципиента на речта, което, за разлика от писмения превод, му поставя повече условия за успешно справяне с преводаческите задачи. За устния преводач от съществено значение е правилното разбиране на първоначалното съобщение, затова той трябва да умее да слуша

много добре и да предвижда по-нататъшното съдържание въз основа на вече получената информация. Устният превод е еднократен процес, преводачът няма възможност да се върне към първоначално чуто съобщение, нито да коригира многократно своя превод. Поради тази причина устният превод не изисква стопроцентов пренос на оригиналния текст, важно е предаването на основните идеи на изказването. Колкото по-добре е обучен устният преводач, толкова повече детайли от оригиналното съобщение е в състояние да преведе.

Устният превод може да бъде еднопосочен, когато преводачът винаги превежда от един и същи език-източник на езика, на който се превежда (език-цел), или двупосочен, когато преводачът превежда последователно на двата езика. Съществуват два основни вида устен превод – симултанен и консекутивен. При консекутивния устен превод преводачът превежда едва след като говорещият е завършил изказването си или част от него. При симултанния устен превод преводачът слуша изходното съобщение и устно превежда почти едновременно. При този вид устен превод се използват технически средства (слушалки, микрофони, кабина за устен превод), така че да не се нарушава плавността на речта на говорещия. Симултанныят превод представлява постоянно слушане на текста, анализиране и декодиране и превръщането му в информация за слушателя, което е изключително сложен процес, състоящ се от няколко дейности, които се извършват последователно, но и паралелно. Поради комплексността на този процес той е и в центъра на интереса на различни научни дисциплини, особено на неврологията, психологията, но и на теорията на комуникацията (Šveda 2016: 12-13). Също така е необходимо да посочим, че устният превод изисква разнообразни, не само езикови, умения и компетентности² – не само владееене на чуждия и на родния език, но и опит с възприемане и предаване на

² Самото понятие компетентности и свързаното с него ключови компетентности представляват съвкупността от знания, умения, способности, нагласи и ценности, важни за личностното развитие и реализация на всеки член на обществото (Havlíčková, Žárská 2012: 10)

информация, разпознаване на смисловия център на изказването в изходния език, реторични умения, бързи реакции за ефективно разрешаване на възникнали лингвистични и екстралингвистични проблемни ситуации и свързаната с това психологическа устойчивост в напрегнати ситуации на устната межкултурна комуникация. Аналогично Д. Гайл при изброяването на предпоставките за работа на писмения и устния преводач прави разлика между езикови и извънезикови знания (Gile 2009, 86–88, цит. по Šveda 2016: 13), като езиковите познания и на двата езика трябва да са достатъчни, за да може преводачът да реагира и декодира текста не само в нормални ситуации на общуване, но и в трудни и стресови ситуации.

Трудно е да се намери кратка дефиниция, включваща всички необходими умения на устния преводач. Терминът „специфични умения за устен превод“ се отнася до уменията за устен превод, които включват в обхвата на компетенциите „език“, „обща култура“ и „професионализъм“. Те са тясно свързани със самия процес на устен превод и са много важни за професията на устния преводач. Тяхното овладяване отличава професионалния устен преводач от специалистите в други области, свързани с езика, като например преводачите на писмени текстове.

Най-напред ще се спрем на езиковите компетентности на устния преводач, като е необходимо да уточним, че те се отнасят както за владееенето на чуждия, така и на майчиния език. Като базисни езикови умения за устен превод Доурант и Сетън посочват разбирането на т. нар. активен (език-цел) и пасивен (изходен) работен език и продукция на устен превод на активния работен език (Dawrant, Setton 2016: 42). Самото разделяне на пасивни и активни работни езици е уместно в страни, в които пазарът на устни преводи е достатъчно голям. Пазарът на устни преводи в страни с т.нар. „малки“ езици принуждава устните преводачи да овладеят работните си езици, така че да могат да превеждат както от, така и на чуждия език (Šveda, Djovčoš 2021: 17). Един друг аспект от областта на езиковите компетенции е подценяването на постоянното усъвършенстване на компетенциите в майчиния

език, което понякога може да води до ненужни колебания и грешки, преводачът не е в състояние да се ориентира в специфични стилови регистри, да разпознае някои модални или семантични нюанси или да избере подходящ синоним, прави нежелателни промени в значението спрямо оригинала или пропуски, или промени, дължащи се на обобщение или конкретизация, калкиране (Šveda 2016: 16). Именно с цел постоянно усъвършенстване на владенето на родния език е необходимо да се обръща внимание на т. нар. колокации – смислово съчетание на думи/лексеми или лексикални синтагми, особено под формата на многословни названия, чието образуване се обуславя от тяхната взаимна колокабилност и следователно компатибилност (Čermák 2006: 11). Колокацията е словосъчетание, чието съдържание са думи, които автоматично свързват други думи помежду си и заедно образуват някакво смислено назоваване. Именно активното усвояване и владене на богатството на майчиния език не само като отделно лексеми, но най-вече като комбинации от думи – свободни и устойчиви, т.е. лексикалната комбинаторика, устойчивите изрази в езика, са ключови за качеството на преводаческия продукт (повече за усвояването на колокациите в процеса на обучение на преводачите срв. Крейчова 2022).

Неизменна част от подготовката и непрестанната квалификация на преводачите е владенето на чуждия език, преди всичко способността да работят със смисловото съдържание на съобщението и избора от страна на говорителя на специфични стилистични и лексикални средства – т.е. изграждане на култура на постоянно развитие и обогатяване на познанията и по чуждия език. Важността на поддържането и развиването на езиковите умения се илюстрира с т. нар. гравитационен модел на Д. Гил. Той опровергава погрешното схващане, че или имаме, или нямаме езикова компетентност. Всъщност езиковата компетентност е динамична и не може да се разглежда по този бинарен начин. Човек забравя това, което не си е припомнял дълго време, и, обратно, припомня си по-добре това, което е опреснил или повторил неотдавна. Метафората на атом с ядро и орбита, която представя Гил (Gile

2009: 226–233) помага да се онагледят тази динамика в езиковите компетенции и отделните им съставни части. Той посочва, че ядрото представлява набор от езикови компоненти, които са бързо достъпни, човек си спомня веднага за тях. Колкото по-далеч са от ядрото обаче, толкова по-отдалечени са те за преводача и толкова по-трудно се припомнят. Той посочва четири такива „атома“ за четирите основни езикови компетентности: слушане с разбиране, разбиране на писмен текст, създаване на писмен текст и продукция на говоримо слово.

Безспорно добрият речников запас улеснява работата на преводачите. Преводачите имат стабилна езикова подготовка, не им се налага да полагат толкова усилия за езиковата страна на преводаческия процес и могат да се съсредоточат повече върху други аспекти на превода. Липсата на време, бързането, стресът – всичко това са фактори, които могат да доведат до грешки в устния превод. Под грешка разбираме всяко отклонение от езиковата норма, което може да попречи на правилното разбиране на преведеното изходно съобщение от страна на получателя (реципиента). Това може да включва езикови грешки, грешки в речта (напр. накъсана, тиха, нервна реч) или фактологични грешки (неправилен превод на основна или допълваща информация).

Други специфични умения, които трябва да споменем, са тясно свързани с различните конкретни фази на процеса на устен превод. Различните фази се разглеждат и назовават по различен начин от различните автори, но опростено те са следните – първа фаза: слушане, разбиране, анализ, втора фаза – съхраняване на информацията в паметта, евентуално с помощта на записки (т.нар. note-taking), трета фаза: превод на смисъл, транскодиране, четвърта фаза: продуциране, артикулиране, преформулиране. Следователно специфичните умения за устен превод са умения, които позволяват на устния преводач да контролира и реализира отделните фази на процеса на устен превод, но също и процеса на устен превод като цяло. Някои умения са специфични за симултания устен превод, други – за консекутивния устен превод, но много умения са необходими и за двата вида устен превод. Тер-

минът „специфични умения за устен превод“, употребяван понякога, включва стратегии, техники и когнитивни умения за устен превод. Областите, които трябва да се развиват в обучението по устен превод, включват концентрация, памет, разпределение на вниманието (едновременно протичане на дейности), разпределение на силите, предвиждане (прогнозиране), готовност (импровизация), говорни умения (интонация, произношение, автокорекция и др.).

Неизменна част от компетенциите на добрия устен преводач е и разнообразната и постоянно допълвана палитра от културни компетентности. Като цяло е важно да се поддържа много добър общ поглед върху събитията, културния живот, обществената ситуация, както и върху езика, независимо дали е роден или чужд. Умението за ориентация в различните области на социалния живот, но до известна степен и на професионалните събития, не само терминологично, но и от гледна точка на фактологията, е ключът за успех в професията на устния преводач.

Не само речевите умения, но и невербалните елементи в комуникацията са ключови. Те могат да бъдат разделени условно на елементи, свързани с говорителя, и на такива, свързани със самия преводач. От страна на говорителя става дума за мимики, жестове, интонация, темпо, паузи или тембър на гласа, които могат да носят допълнителна информация към съобщението и да помогнат на преводача да определи къде и кога в речта се намират основните акценти и важната информация. Те показват емоционалната натовареност на съобщението или завършването на отделни смислови единици. Върху разбирането на смисъла на съобщението от страна на преводача голямо влияние оказва и темпото на говорене на говорещия. Колкото по-бързо говори авторът, толкова по-бързо преводачът трябва да изпълни всички преводачески задачи. Бързият темп на речта може да доведе до недоразумения, а преводачът може да загуби представа за основните идеи. От съществено значение е умението да се следи най-важната информация, да се пропускат детайлите, да може бързо и ясно да се водят бележки и бързо да се съхранява ин-

формацията в паметта. Що се отнася до невербалните елементи в комуникацията от страна на преводача, на първо място можем да посочим усвояването на правилните навици за работа с гласа. Извършването на устен превод е свързано с безспорното изискване за качествено представяне на преведения текст (независимо от качеството на изходния текст на говорещия), неразделна част от което, освен езиковата и преводаческата компетентност, е способността да се говори ясно и силно, и то за сравнително дълъг период от време. Това е вид натоварване, с което бъдещите преводачи не са свикнали, и затова те трябва да се усъвършенстват в тази област по време на професионалното си обучение (Rábeková, Vilímek 2008a: 196). Сред основните изисквания за създаване на устна реч можем да споменем това за ясна артикулация, използване на интонация и паузи. В началния етап на обучението е важно бъдещите преводачи да осъзнават тяхното значение. Това е предпоставка за успех при по-нататъшното развитие на тези умения. След това те трябва да се научат да ги осмислят при рецепция и да ги използват активно и по подходящ начин в собствената си речева продукция. Упражненията за подобряване на собственото спонтанно създаване на текст могат да се разглеждат като предшественик на превода, като при превода към упражняваните умения се прибавя изискването за запазване на информационното съдържание и, до известна степен, на използваните езикови средства. При устния превод има и допълнителен акцент върху плавността на изказа и координацията на бързината и правилността на изказването (Rábeková, Vilímek 2008a: 197).

Развитието на когнитивни умения на преводача трябва да се състои от обучение в частични когнитивни умения (концентрация на вниманието, разделяне на вниманието, трениране на краткосрочна, средносрочна и дългосрочна памет), както и сложни задачи за запомняне. В практиката на устния превод добре развитата способност за разпределяне на вниманието улеснява и подобрява процеса на превод. Това важи с особена сила за консекутивния устен превод, при който устният преводач изслушва съобщението, подбира ключовата информация, запаметява я и,

когато е необходимо, си води бележки. Разпределянето на вниманието е една от най-сложните когнитивни дейности, но въпреки това може да бъде значително подобро чрез практика. При редовни упражнения мозъкът има възможност да автоматизира някои задачи и действия, така че те да изискват по-малко усилия.

В заключение можем да посочим, че самата специализирана подготовка на устните преводачи е сложен процес, който включва както запознаване с транслатологичната теория, така и практически опит във всички горепосочени области, наред със специфични умения – от отделни изолирани умения до комплексните процеси, които се прилагат реално в преводаческата практика (срв. Raběkova, Raclavská, Vilímek 2008b: 5). Овладяването на техники за говорене, концентрация, разделяне на вниманието и паметта са следващи важни умения за професията на устния преводач. В допълнение към развитието на лингвистична компетентност на двата езика и компетентността за качествен езиков пренос, обучението по развитието на говорните умения и когнитивните способности трябва да бъде част от подготовката на преводачите.

БИБЛИОГРАФИЯ

Čeňková 1988: Čeňková, I. *Teoretické aspekty simultánního tlumočení: na materiálu rusko-českém a česko-ruském*. Praha: Univerzita Karlova.

Čermák 2006: Čermák F. Kolokace v lingvistice. In: *Kolokace*, Praha, 9–16.

Dawrant, Setton 2016: Dawrant, A., R. Setton. *Conference interpreting: a complete course*. Benjamins translation library, 120. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

Havlíčková, Žárská 2012: Havlíčková, D., K. Žárská. *Kompetence v neformálním vzdělávání*. Praha: Národní institut dětí a mládeže Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy.

Hrdinová, Vilímek a kol. 2008: Hrdinová, E. M., V. Vilímek, V. Úvod do teorie, praxe a didaktiky tlumočení. Mezi Skyllou vědy a Charybdou praxe? Ostrava: Universitas Ostraviensis

Gile 2009: Gile, D. *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins B. V.

Raběková, Raclavská, Vilímek 2008a. Raběková, S., J. Raclavská, V. Vilímek. Tlumočnické dovednosti a jejich trénink v počáteční etapě studia. In *Preklad a tlmočenie 8*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 194–198.

Raběková, Raclavská, Vilímek 2008b: Raběková, S., J. Raclavská, V. Vilímek, *Cvičebnice pro rozvíjení kognitivních dovedností tlumočnicků*. Ostrava: Universitas Ostraviensis.

Šveda 2016: Šveda, P. *Vybrané kapitoly z didaktiky simultánného tlmočenia*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave <https://www.researchgate.net/publication/321496828_Vybrane_kapitoly_z_didaktiky_simultanneho_tlmocenia> [09.01.2024]

Šveda, Djovčoš 2021: Šveda, P., M. Djovčoš, Martin. Introducing Interpreter Training in Central Europe. – In: Šveda, P. (ed.), *Changing paradigms and approaches in interpreter training: Perspectives from Central Europe*. Routledge advances in translation and interpreting studies. London: Routledge, 2021, 7–21.

Крейчова 2022: Крейчова, Е. „Словосъчетания и устойчиви изрази (български език като чужд за напреднали)“ и подготовката на бъдещите преводачи. – В: *Proudy* 2022/1, < https://www.phil.muni.cz/journal/proudy/filologie/materialy/2022/1/krejcova_slovosacetanija_i_ustojcivi_izrazi.php > [09.01.2024] // Krejcova 2022. „Slovosachetania i ustoychivi izrazi (balgarski ezik kato chuzhd za naprednali)“ i podgotovkata na badeshtite prevodachi. – In: *Proudy* 2022/1, <https://www.phil.muni.cz/journal/proudy/filologie/materialy/2022/1/krejcova_slovosacetanija_i_ustojcivi_izrazi.php> [09.01.2024]